

UOT 821.512.162

Məmmədli Nəzakət,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26.
ulya98@yahoo.com.tr

“ƏNISÜL-ÜŞŞAQ” ƏSƏRİNİN ÇAP VƏ ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ

Açar sözlər: Şərəfəddin, Rami, Təbrizi, Ənisül-üşşaq, poetika, metafora

XIV əsrdə yaşamış böyük Azərbaycan şairi və ədəbiyyatşünası Şərəfəddin Rami Təbrizinin həyatı haqqında əlimizdə çox az məlumat vardır. Bir çox təzkirə müəllifləri onun hərtərəfli biliyə, istedadına malik şair və ədəbiyyatçı olması barədə məlumat vermişlər. Dövlətşah Səmərqəndi “Təzkirətüş-şüəra” adlı məşhur təzkirəsində Ramini “elm və fəzl sahibi” ədəbiyyatşünaslıqda “dövrünün ustası” kimi qiymətləndirir. O, həmçinin Şeyx Arif Azərinin “Cəvahirəl-əsrar” əsərinə əsaslanaraq göstərir ki, Rami Şah Mənsur ibn Məhəmməd Müzəffərin hakimiyyəti illərində İraqda məliküş-şüəra olmuşdur, otəbrizlidir və divanları vardır. Lakin divanı bu diyarda tapılmır, İraqda, Azərbaycan və Farsda məşhurdur (3,29)”.

Məhəmmədəli Tərbiyət “Daneşməndane-Azərbaycan” əsərində “Mövlana Həsən ibn Məhəmməd əl-Rami ət-Təbrizi bu ölkənin bəlağətli alimlərindən və şirindil şairlərindəndir” – deyərək Ramidən bəhs edir, onun aşıqanə şeirlər müəllifi kimi tanınması və dövrünün diqqətəlayiq söz ustalarından biri olması barədə məlumat verir.

Raminin “Ənisül-üşşaq” əsəri 19 bəbdən ibarətdir. Hər bəbdə insan üzünün və vücudunun bir üzvünə həsr edilən ədəbi nümunələr əsasında poetik təsvir və ifadə vasitələrindən bəhs edilir. Ərəb və farsdillilərdə gətirilən misra və beytlərdə işlədilən təşbəhlərin elmi təsnifi verilir. Bədii nümunələrin seçimi və təhlil edilməsi zamanı Raminin yüksək ədəbi zövqü, zəngin mütaliəsi, Şərq poetikasının incəliklərinə dərindən bələd olması diqqəti cəlb edir.

Birinci bəb zülfün sifətləri, ikinci bəb alın sifətləri, üçüncü bəb qaşın sifətləri, dördüncü bəb gözün sifətləri, beşinci bəb kipriyin sifətləri, altıncı bəb üzün sifətləri, yeddinci bəb xəttin sifətləri, səkkizinci bəb xalın sifətləri, doqquzuncu bəb dodağın sifətləri, onuncu bəb dişin sifətləri, onbirinci bəb ağız sifətləri, onikinci bəb zənəxdanın (çənə) sifətləri, onüçüncü bəb boynun sifətləri, ondördüncü bəb sinənin sifətləri, onbeşinci bəb biləyin sifətləri, onaltıncı bəb barmağın sifətləri, onyeddiinci bəb qamətin sifətləri, on səkkizinci bəb belin sifətləri, ondoqquzuncu bəb baldırın sifətləri haqqındadır.

Əsər təmtəraqılı, bədii bir dildə yazılmışdır. Daha aydın təsəvvür yaratmaq üçün əsərdən bir parçanı təqdim edirik: *Bahar saqiləri lalə rəngli camı ortaya qoymuş, şəkər göftarlı mütrüblər saz çəmənində şadlıq məclisi qurmuşlar. Nərgis məst olduğundan qızılı tacını yan qoymuş və qönçə dolu camdan şükufə olaraq (açılaraq) yarpaqların arasından başını qaldırmış. Bu səbuh (şərabından) məst olmuşun ixtiyarı əlindən getmiş və o yoxluq (ədəm) yuxusunda olanların ixtiyar gözü açılmışdır*(7,2). Raminin əsərində də təsəvvüf ədəbiyyatının insan hüsnünə verdiyi irfani mənalar qorunub saxlanılmaqla yanaşı, kamil gözəlliyin vəhdəti-vücudun rəmzi kimi götürülən insan vücudunun 19 üzvü məşhur söz ustalarının, dövrünün qüdrətli şairlərinin, eləcə də Raminin özünün şeirləri əsasında tədqiq edilir, onların ədəbiyyatda kəsb etdiyi mənə incəlikləri açıqlanır. Əsərdə ən çox təşbəhlər “gözəllik kitabının sərlövhəsi” olan zülfə aid edilir. Raminin qeyd etdiyinə görə ərəb dilində zülfə dair 33, farsdillilərdə isə 100 təşbeh işlədilir.

Əsərdə ən çox bənzətmələr də zülfə aid edilir:

Farsdillilərdə zülfə 100 ad verilmişdir:

1) mənə 2) səmənsə 3) bənəfşe 4) sünbül 5) nəfə 6) nəfeqəşay 7) meşkin 8) mişku 9) müşkrəng 10) müşkpaş 11) müşkbin 12) müşkriz 13) müşkəngiz 14) ənbərfam 15) ənbərşəkən 16) ənbərin 17) ənbərpaş 18) ənbərsa 19) ənbərbu 20) ənbərbar 21) ənbərbin 22) ənbərnəsim 23) ğaliyəgun 24) ğaliyəreng 25) ğaliyəfam 26) ğaliyəbu 27) qolpuş 28) səmənpuş 29) qəmərpuş 30) şam 31) şame-ğəriban 32) şeytan 33) şəb 34) şəbrəng 35) şəbe-Yelda 36) şəbe-deycur 37) şəbe-Qədr 38) omre-deraz 39) sayesa 40) sayepərvər 41) pərdəye-çəng 42) cim 43) Çin 44) Maçin 45) Hindustan 46) Zəngibar 47) hindu 48) lələ 49) siyahkar 50) siyahdil 51) delduz 52) delaviz 53) delgir 54) delbər 55) delruba 56) sərgə(r)dan 57) sərkəş 58) sərgəştə 59) sər bebad dade 60) sərfəz 61) sərfəkənde 62) vəfadar 63) rəhzən 64) kəməndəndaz 65) kəməndəfkən 66) rıştə 67) rəsən 68) rəsəntab 69) rəsənbaz 70) çənbər 71) çənbəri 72) dud 73) atəşpərest 74) xurşidpərest 75) kafir 76) kafərkiş 77) zünnar 78) çəlipa 79) çövkən 80) bənde-zəncir 81) şuzide 82) sevdəyi 83) dam 84) zağ 85) pər-şəkən 86) həvadar 87) xəməndərxəm 88) badpeyma 89) pərişan 90) pərişankar 91) aşofte 92) aşoftekar 93) tabdar 94) tatar 95) biqərar 96) tarmar 97) behəm bər amade (8, 31)

Gözə aid edilən bənzətmələr də olduqca maraqlıdır:

خرابیها کند چشمش که نتوان گفت در عالم
چه شاید کرد با مستی که خود را ناتوان دارد

Xərabihə konəd çeşməş ke nətvən qoft dər aləm

Çe şayəd kərd ba məsti ke xod ra natəvan darəd.

(Gözün aləmdə elə xarabalıqlar edir ki sözlə demək mümkün deyil;

Özünə hakim olmayan (özünü idarə edə bilməyən) məstlə neyləmək olar)?

Zəhir Faryabi gözü işıqlı və nurlu olması baxımından günəşə bənzədir. Və gözə eyn deyirlər və günəşin çeşməsinə də həmçinin eyn deyirlər. Gözü ərəblər basirə, məqələ, nazira və ayn adlandıırırlar. Və o dörd növdür.

Beyt

برو ای نرگس شهلا و بدان چشم مناز
ناز را چشم سیه باید و مژگان دراز

Bero, ey nərgise-şəhla və bedan çeşm mənəz,

Naz ra çeşme-siyəh bayədo mojqane-deraz.

(Get, ey şəhla gözlü, o gözlərlə naz etmə;

Naz etməyə qara göz və uzun kipriklər gərəkdir).

Şəhla, kəşide (dartılmış), xabalud (yuxulu, məst), meygün (mey rəngli) – Bunlar lazım olan dörd xüsusiyyətdir. Və şəhla gözə əbri (buluda bənzər) də deyirlər. Və nərgiz gülünün kəsinə də bənzədirlər".

Əsərdəki təşbəhlər öz orjinallığı ilə maraqlı doğurur. Məsələn, gözəlin kiprikləri ənənəvi ox, xəncər və s. bənzətmələrlə yanaşı, ayna tutan zənci uşaqlara, hörümçək ayaqlarına, badamın ətrafında həlqə şəklində toplanan qarışqa dəstəsinə və s. bənzədilir. Fazil, Əsirəddin Əxtəki, Məcnun Amiri, Ünsüri, Sultən Mahmud Səbuktəkin, Zəhirəddin Faryabi, Xaqani Şirvani, Nizami, Sədi, İmad Hürufi və s. şairləri yaradıcılığından gətirilən nümunələr maraqlı təşbəhlərlə diqqəti cəlb edir. Ondoqquzuncu babdan sonra Rami şeir və sənət, şairlik, ədəbi istedad və təlim məsələləri barədə öz mülahizələrini verir. Sözü gəlincə, suya, inci və s. bənzədən şairlərin əsərlərindən nümunələr gətirilərək təhlil edilir. Şeirdə təşbəhlər işlədilərək mütənəsbliyə riayət etməyin vacibliyi vurğulanır. Rami qeyd edir ki, əgər şeirdə ağız dirilik suyuna bənzədilsə, o zaman xətt də yaşıllığa və ya ağız qızılgül qönçəsinə bənzədilsə, o zaman dişlər də şəbnəmə bənzədilməlidir. Ağız sədəfə bənzədilən zaman, dişlərin inci bənzədilməsi daha gözəl olar ki, bənzədilənlə bənzəyən arasında tənəsüb itməsin. Yaxud, üz gündüzə bənzədilsə, zülf gecəyə, üz günəşə bənzədilsə zülfün də buluda təşbeh edilməsi daha doğru olar.

Bu fikirlərdən görünür ki, Rami poetik mətnə kompleks yanaşmaya üstünlük verir. Onun fikrincə, sistemsiz, qeyri-mütənasib şəkildə işlədilən təsvir və ifadə vasitələri şeirdə gözəllik yaratmaqdan daha çox, qarma-qarışıqlıq, məntiqsizlik yarada bilər.

"Ənisül-üşşaq" əsəri ilk dəfə 1875-ci ildə K. Huart tərəfindən fransızcaya tərcümə olunaraq Parisdə nəşr edilmişdir. İranda ilk dəfə 1946-cı ildə nəşr edilmişdir. Lakin, təəssüf ki, görkəmli Azərbaycan şairi və ədəbiyyatşünasının bu əsəri hələ də tədqiqatdan kənar qalmışdır. Əsər dilimizə ilk dəfə olaraq tərəfimizdən tərcümə edilmişdir.

Əlimizdə olan məlumatlara əsasən bu əsər İranda Tehran şəhərində 1325(1946)-ci ildə nəşr edilmişdir. Əsəri çapa Abbas İqbal hazırlamış, ön sözlə birlikdə nəşr etdirmişdir. Çox say etsək də bu nüsxəni əldə edə bilmədik. Lakin əsərin hicri 1376-cı ildə nəşr edilmiş bir nüsxəsi əlimizə keçdi. Nüsxə "Ənisül-oşşaq" və çənd əsərə-degər şamil" adlanır. Kitabda Şərəfəddin Rami Təbrizinin "Ənisül-Üşşaq" əsəri ilə bərabər "Mənzumeyi-Baba Kuhi", "Mənzumeyi-Dəhnamə" əsərləri, eləcə də Şərəfəddin Raminin "Əşar və gözəliyyat" başlığı altında verilən şeirləri və qəzəlləri, həmçinin "Risaleyi-Bədayeəs-Sənaye" əsəri toplanmışdır.

Kitabı nəşrə hazırlayan və tərtib edən Möhsün Kəyaninin geniş müqəddimə və tədqiqatı da daxil edilmişdir. Müəllif əsərin aşağıdakı çap nüsxələri olduğunu qeyd edir:

1) Bu əsər "Həyatül-həyəvan" əsərinin tərcüməsi ilə birlikdə, Kəmaləddin Dəmiri Misri tərəfindən hicri 1275-ci ildə daşbasması ilə nəşr edilmişdir. "Ənisül-Üşşaq" əsəri 21 səhifədən ibarət olaraq kitabın 178-199-cü səhifələrində natamam və qarışıq halda, "Həzə-kitabə-Ənisül-üşşaq min təlifə-Həsən Məhəmməd əl-müştəhir bir-Rami min elməl-əruz" başlığı altında verilməmişdir.

2) Bu kitab ikinci dəfə yenə həmin başlıq altında 1305-ci ildə yenidən nəşr edilmişdir.

3) Miladi 1875-ci ildə fransız dilinə tərcümə edilmiş və Parisdə nəşr edilmişdir.

4) 1334-cü ildə Tehranda Abbas İqbal tərəfindən nəşr edilmişdir.

Möhsün Kəyani kitabı nəşrə hazırlayarkən aşağıdakı nüsxələrə əsaslandığını qeyd edir:

1. Tehran Ədəbiyyat İnstitutundakı nüsxəyə (Nüsxə Tehran Universitetinin Mərkəzi kitabxanasında saxlanılır. Ziqədə ayının 11-i, 823-cü ildə üzü köçürülmüşdür. Əlyazma cəmi 95 səhifədir. B- 107 şifri altında saxlanmaqdadır) .

2. Səltənət Kitabxanasına məxsus əlyazma nüsxəsidir ki, onun əsasında Tehran Mərkəzi Kitabxanasında 3104 nömrəli mikrofilm hazırlanmışdır.

3. Əncümənə-asarə-Milli müəssisəsinə məxsus S- 5827 nömrəli əlyazma nüsxəsi. Bu nüsxə əsasında da Tehran Mərkəzi kitabxanası üçün 321 nömrəli mikrofilm hazırlanmışdır. Sonra isə filmədən 565 və 564 nömrəli surətlər çıxarılmışdır. Nüsxə 848-ci ildə köçürülmüşdür.

4. Təbriz Milli Kitabxanasına aid olan əlyazma nüsxəsi T-2885 nömrəsi altında saxlanılır. 850-ci ildə köçürülmüşdür.

5. Mərhum Abbas İqbalın düzəliş və tərtibatı ilə 1325-ci ildə nəşr edilmiş çap nüsxəsi

M. Kəyani bu nüsxələri hər birində müəyyən qüsurlar və çatışmazlıqların olduğunu qeyd edir. Bu nüsxələri qarşılıqlı müqayisə edərək hazırladığını bildirir. (Bax: 4, 11).

Əhməd Münzəvi "Fars əlyazmaları kataloqu" adlı əsərində "Ənisül-üşşaq" əsərinin İranın müxtəlif kitabxanalarında 44 əlyazma nüsxəsi haqqında məlumat verir. Bundan əlavə, "Ənisül-üşşaq" əsərinin Rusiyada da iki nüsxəsi saxlanılmaqdadır:

1. Rusiya Elmlər Akademiyası, Sankt-Peterburq bölməsinin kitabxanası 1Şifri – V1005(841) Köçürülmə tarixi – XVII əsr. v. 22 a – 41b (7,33-39).

2. M. E. Saltukov-Şedrin adına Dövlət Ümumi kitabxanası. Şifri –NS-75. Köçürülmə tarixi – 1281/1864-65-ci illər.

"Ənisül-üşşaq" əsərinin Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda 5 əlyazma nüsxəsinə rast gəldik. Bunlar **B/5973/29472**, **B/256/7521**, **A-399/15823**, **B-1373/4876**, **A-770/24410** şifrəli əlyazmalardır.

Biz mətni çapa hazırlayarkən bu nüsxələr içərisindən A-399/15823 şifrəli əlyazmanı əsas olaraq götürmüş, müəyyən məqamlarda digər əlyazma və çap nüsxələrini də diqqətə alaraq müqayisəli mətni Azərbaycan türkcəsinə tərcümə etmişik. Əsər tərcümə, önsöz, qeyd və izahlarla birgə AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə 2012-ci ildə "Elm və Təhsil" nəşriyyatında nəşr edilmişdir. (Bax: 13).

Bu nəşr Azərbaycan oxucusunun bu möhtəşəm əsərlə ilk tanışlığıdır. İndiyə qədər bu əsərin yalnız bəzi məqalələrdə yalnız adı çəkilmiş, haqqında geniş tədqiqat aparılmamışdır. İnanırıq ki, XIV əsrdə yaşamış gözəl şair və ədəbiyyatşünas alim Şərəfəddin Rami Təbrizinin bu əsəri Azərbaycan oxucusu tərəfindən maraqla qarşılanaq və seviləcəkdir.

Ədəbiyyat :

1. Bakıxanov Abbasqulu ağa. "Gülüstani-İrəm". (Təkrar nəşr) / tərc.ed.: M.Əskərli. Bakı: Mınarə nəşriyyatı, 2000.
2. Allahyarov K., Musayeva A. Klassik türk şeir sənəti haqqında qiymətli abidə // "Elm" qəzeti. Bakı, 1987, 14 sentyabr.
3. Çingiz Sasani. Şərəfəddin Həsən Rami və onun "Həqayiqül-Hədayiq" əsərinin ilk nəşri haqqında // Az.SSR EA Xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), 1966, N.2, s.28-34.
4. Ənisül-Oşşaq. Şərəfəddin Məhəmməd bin Həsən Rami Təbrizi be ehtemame-Mohsen Kəyani. Tehran, 1376.
5. Münzəvi Əhməd. Fars əlyazmaları kataloqu. C.3. Tehran, 1350.
6. Məhərrəmov Nizami. Şərəfəddin Rami Təbrizi və onun "Hədayiq ül-Həqayiq" əsəri. Bakı: Nurlan, 2007.
7. Şərəfəddin Rami Təbrizi. Ənisül-Üşşaq. A-399/15823 (AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu).
8. Şərəfəddin Rami Təbrizi. Ənisül-Üşşaq. A-770/24410 (AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu).
9. Şərəfəddin Rami Təbrizi. Ənisül-Üşşaq. B/256/7521 (AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu).
10. Şərəfəddin Rami Təbrizi. Ənisül-Üşşaq. B/5973/29472 (AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu).
11. Şərəfəddin Rami Təbrizi. Ənisül-Üşşaq, B-1373/4876, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu.
12. Рашид ад-Дин Ватват. Сады волшебства в тонкостях поэзии / пер.с перс.; исслед.и коммент. Н. Ю. Чалисовой. М., 1985.
13. Şərəfəddin Rami. Ənisül-Üşşaq (Aşiqlərin dostu) / tərc., önsöz, qeyd və izahların müəll. Nəzakət Məmmədli. Bakı: Elm və Təhsil, 2012.

Məmmədli Nəzakət

ПУБЛИКАЦИИ И РУКОПИСИ "АНИСУЛ-УШШАК"

Резюме

Великий азербайджанский поэт и литературовед Шарафаддин Рами Тебризи жил в XIV веке. Средневековые литературно-исторические источники сообщают, что он был талантливым поэтом и писателем. В известной тазкире «Тазкиратуш-шуара» Девлетшах Самерканди считает Рами «повелителем века» в литературной критике. Мухаммед Али Тербиет в «Данешмандане-Азербайджан» писал: «Маулана Хасан ибн Мохаммед аль-Раами аль-Тебризи является одним из известных ученых и поэтов этой страны и одним из самых выдающихся мастеров слова».

Трактат Шарафаддина Рами «Собеседник влюбленных («Анисул-ушшак») состоит из 19 частей. Книга содержит списки метафорических имен, употребляемых для поэтического описания каждой части лица и тела.

Впервые «Анисул-Ушшак» был переведен на французский язык К. Хуартом в 1875 году и издан в Париже. Он был опубликован в Иране в 1946 году. Трактат был переведен на азербайджанский язык впервые.

Ключевые слова: *Шарафаддин Рами, Тебризи, Анис ул-Ушшак, поэтика, метафора.*

Mammadly Nazaket

PUBLICATIONS AND MANUSCRIPTS OF "ANISUL-USHSK"

Summary

Great Azerbaijani poet and literary critic Sharofaddin Rami Tabrizi lived in the 14th century. Many scholars have reported that he was talented poet and writer. In the well-known tazkira "Tazkiratush-shura", Devletshah Samerkandi considers Rami as "the master of the age" in literary criticism. It is also based on the work of Sheikh Arif Azhari's "Jawahir al-Asar". Mohammed Ali Terbiyet in the Daneshmandane-Azerbaijan, wrote: "Maulana Hassan ibn Mohammed al-Rami al-Tabrizi is one of the famous scholars and poetry writers of this country and one of the most prominent word masters".

Rami's "Enisul-ushshak" consist of 19 parts. Every literary example is devoted to poetic expression and expression in the context of literary examples dedicated to one member of a human being and a vulture.

For the first time, "Enisul-Ushshak" was translated into French from K. Huart in 1875 and published in Paris. It was published in Iran in 1946. But, unfortunately, this outstanding Azerbaijani poet and literary critic has been left out of the research in Azerbaijan. The work has been translated into our language for the first time.

Keywords: *Sharaf ad Din, Rami, Tabrizi, Enisul-Ushshak, poetry, metaphor*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.03.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 02.06.2020

Filologiya elmləri doktoru, professor **Azadə Musayeva**
tərəfindən nəşrə tövsiyə olunmuşdur.